

ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ ТА В КРАЇНАХ ЦСЄ

Вікторія Венгерська

доктор історичних наук, доцент, кафедра історії України, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. В. Бердичівська, 40, 10008, Житомир, Україна, vengerska@ukr.net, ORCID 0000-0002-8936-8893

У статті розглядаються причини актуальності проблематики Другої світової війни та активне використання її міфологічного «потенціалу» сучасними політиками. Інший аспект дослідження – вплив сконструйованої пам'яті про війну на конфлікти, які розділяють на опозиційні табори суспільства як в середині країн, так і за їх межами. В статті зосереджена увага й на результатах «мовних війн», зокрема розширення семантичного поля використання поняття «фашизм/фашист». На прикладі сучасної російської кіноіндустрії, розглянуто механізми ідеологічного впливу на закріплення в свідомості конструкту «Велика вітчизняна війна» як базового ідентифікаційного елементу методами популярної культури. Використання війни як інструменту розбрату та суспільного й міждержавного поділу на «своїх» та «чужих» проаналізовано на прикладі відкриття музею ВВВ у Мінську.

Не залишилась поза увагою й проблематика Голокосту, яка невіддільна від пам'яті про Другу світову війну на теренах України та Центрально-Східної Європи. Ставлення до Голокосту є своєрідним індикатором демократичності того чи іншого суспільства, рівня його толерантності та спроможності визнавати власні помилки, просити прощення та вміння прощати.

В результаті проведеного дослідження автор прийшла до таких висновків: через 75 років після свого закінчення, Друга світова війна залишається важливим елементом політичних практик та базою реалізації історичної політики як для демократичних, так і авторитарних систем. Особливо це актуально для країн так званого пострадянського простору та Центрально-Східної Європи.

Кіноіндустрія, музейні практики, як і в радянські часи, містять помітні ідеологічні та пропагандистські посилення, серед яких і визнання війни як методу розв'язання внутрішніх проблем шляхом мобілізації проти уявних ворогів. Для путінської Росії проблематика Голокосту залишається дратівливою темою, що продовжує перебувати на маргінесі переможних реляцій «країни, яка перемогла фашизм». Тема патріотизму та загравання з національними почуттями (іноді на межі фолу) для правих політиків-популістів (приклад Угорщини) забезпечує ситуативну підтримку електорату, але несе далекосяжні проблеми міжнародного визнання та збереження членства у складі Європейського Союзу.

Ключові слова: Велика вітчизняна війна, Друга світова війна, історична політика, ідентичність, міфологізація, пострадянський простір, фашизм.

INSTRUMENTALIZATION OF THE MEMORY OF THE SECOND WORLD WAR IN THE POST-SOVIET SPACE AND IN THE CEE COUNTRIES

Victoria Vengerska

Head of the Department of History of Ukraine, Zhytomyr Ivan Franko State University,
40 V. Berdychivska st., 10008, Zhytomyr, Ukraine, vengerska@ukr.net,
ORCID 0000-0002-8936-8893

This article considers reasons for the actuality of the Second World War and active use of its mythological “potential” by modern politicians. Another aspect of the study is the impact of the constructed memory of war on the conflicts, which divide the opposition camps of society both within and outside of the country. The article also focuses on the results of “language wars”, in particular the expansion of the se-

mantic field of use of the concept of “fascism / fascist”. On the example of the modern Russian filmmaking industry, the mechanisms of ideological influence on the consolidation in the mind of the construct “Great Patriotic War” as a basic identification element by the methods of popular culture are considered. The use of war as an instrument of discord and social and interstate division into “one’s own” and “foreign” is analyzed on the example of the opening of the WWII Museum in Minsk.

The problem of the Holocaust, which is inseparable from the memory of the Second World War and the post-Soviet territories, is taken into account as well. This problem and attitude towards it is a kind of indicator of the democracy of a society, the level of its tolerance and ability to admit mistakes, ask for forgiveness and ability to forgive.

As a result of the study, the author came to the following conclusions: 75 years after its end, World War II remains an important element of political practices and the basis for the implementation of historical policy for both democratic and authoritarian systems. This is especially true for the countries of the so-called post-Soviet space. The filmmaking industry and museum practices, as in Soviet times, contain notable ideological and propaganda messages, including the recognition of war as a method of solving internal problems by mobilizing against imaginary enemies. For Putin’s Russia, the issue of the Holocaust remains an irritating topic that continues to be on the margins of the victorious messages of “the country that defeated fascism”. The theme of patriotism and flirting with national feelings (sometimes on the verge of a foul) for right-wing populist politicians, on the example of Hungary, provides situational support for the electorate, but carries far-reaching problems of international recognition and preservation of its European Union membership.

Keywords: The Great Patriotic War, World War II, historical politics, identity, mythologizing, post-Soviet space, fascism.

Чому війна, яка закінчилася 75 років тому до сьогодні залишається в епіцентрі уваги політиків та пересічних громадян? Яке місце в нашому житті посідає феномен пам’яті та як сучасні держави впливають на історичну пам’ять? Як Друга світова війна (конструкт «Велика вітчизняна війна») та особливості пам’ятання/забування про неї пов’язанні з явищем ідентичності та початком неоголошеної війни на сході України й анексією Криму? Чому одна з найжахливіших сторінок Другої світової війни – Голокост й ставлення до нього став маркером на демократичність та відповідність європейським стандартам? Як звинувачення в антисемітизмі=фашизмі, які поширює російська пропаганда щодо українців, узгоджуються із внутрішніми російськими тенденціями не помічати трагедії Голокосту, розчиняти її, як і в брежнєвську епоху, серед жертв «радянського народу»? Як «працює» в сучасних умовах поняття «фашизм/фашисти», та яку роль звинувачення у належності/прихильності до нього відіграють у розпаленні міждержавних та внутрішньополітичних конфліктів? Чому політико-ідеологічний конструкт «Велика Вітчизняна війна» перетворився на базовий елемент «національної гордості», «вставання з колін» сучасної Росії та відіграв помітну роль у подіях, яку через політкоректність (?) не прийнято іменувати війною? Пошук відповідей на ці та інші питання пропонується здійснити, спираючись на методологію сучасних студій пам’яті й орієнтуючись на інструментарій, який запропонований у роботах як європейських так і вітчизняних класиків жанру: Я. та А. Ассман (Assman Yan 2004, Assman A. 2012, Dlinnaya ten), М. Хальбвакса (Khalbvaks 2005, 2007), П. Нора (Nora 2005), Т. Журженко, С. Льюїса, Д. Федор (Zhurzhenko, Lyuyis, Fedor 2017), Л. Зашкільняка (Zashkilnyak 2006–2007), Г. Касьянова (Kasyanov 2018), Л. Нагорної (Nagorna 2012), А. Портнова (Portnov 2010), А. Киридон (Kiridon 2016) та ін.

Історіографія проблематики пам’ятевих студій, пов’язаних з подіями Другої світової війни, представлена згаданими іменами, помітна та впливова в сенсі методології й глибини аналізу. Авторка в своїх попередніх публікаціях зупинялась на аналізі окремих робіт названих авторів (Vengerska 2017a, b), тому розгляну лише ті роботи, які вийшли друком протягом останніх років.

Сучасна російська історіографія представлена цікавими дослідженнями щодо місця та значення конструкту «Велика вітчизняна війна» в російському політикумі та суспільстві. Так, О. Малінова, наголошує на тому, що цей міф виявився чи не єдиним елементом актуалізованого минулого, який здатен слугувати опорою для сучасної російської ідентичності (Malinova 2015, 91). Дослідниця не оминула своєю увагою і дуже типову для сучасної Росії практику – експлуатацію теми фашистської загрози для боротьби з політичними супротивниками. Вона наголошує на тому, що її започатковано ще в період перебування на

президентській посаді Б. Єльцина. На зорі 90-х рр. у масову свідомість поступово вводять словосполучення «червоно-коричневі», для закріплення аналогії між комуністичною та фашистською загрозами, розуміння спільності їх тоталітарного минулого. Події серпня 1991 р. з часом почали іменувати «червоно-коричневим путчем» (Malinova 2015, 94).

У відповідь на подібні звинувачення, опоненти намагались контратакувати, розмірковуючи про «загрозу демофашизму», яка зростає (Malinova 2015, 95). Дослідниця слушно наголосила на проблемі невизначеності самої дефініції, й доволі «вільного» її використання та трактування змісту. Ольга Малінова нагадала й про те, що термін «фашизм» широко використовувався і в радянській пропаганді для маркування незручних політичних сил в інших країнах (Malinova 2015, 96). На її думку, з якою складно не погодитись, термін «фашизм» використовувався для позначення «абсолютного зла», й за великим рахунком, не пов'язувався з конкретним набором ідей та практик, які існували в Радянському Союзі й потім – в Росії. Саме це й несло в собі небезпеку, оскільки поява реального фашизму в сучасній Росії продемонструвала неготовність країни до адекватної реакції на ситуацію.

Підтвердженням максимального розширення семантичного поля використання поняття «фашист» є іронічна оцінка, яку сучасний російський письменник Віктор Пелевін вклав у уста головної героїні одного з останніх своїх романів: «А що сьогодні означає слово «фашист»? За однією версією, це людина, яка ховає у себе вдома портрет Трампа, за іншою – той, у кого не достатньо швидко виступають сльози під час промови Грети Тумберг в Давосі. А якщо забути про політику – фашист, це будь-яка людина, яка заважає тобі зручно припаркуватись. Як у фізичному, так і в духовному сенсі...» (Pelevin 2019, 170).

Розігрування Путіним карти націоналізму не є чимось оригінальним в світовій історії, особливо в контексті необхідності збереження практично необмеженої влади. Країні прояви цього націоналізму, як наприклад, у формі підтримки екстремістської молодіжної організації «Наші» (своєрідного аналогу «Гітлер/Путінюгент»), В. Жириновського та його оточення, як і наявність в суспільному просторі неонацистських організацій, містить в собі приховану загрозу, яка рано чи пізно може вийти із-під контролю російського президента.

Повертаючись до тематики конфліктів на пострадянському просторі, наголосимо, що саме так звана «боротьба» із фашизмом й стала одним із гасел, під якими розгортався проєкт «русского мира». Георгій Касьянов, характеризуючи ситуацію, що призвела до конфлікту, наголосив на тому, що «...верхівка російського політичного класу і частина культурних еліт мають певний загальний образ, сенс якого – утримання України у сфері впливу Росії саме як частини «спільного» культурного та політичного простору». В цьому просторі Україна не сприймається як самостійний суб'єкт. Через відсутність стратегії щодо України й вибудовування стосунків з нею, в тому числі, як зазначає вчений, й на «українському фронті» історичної політики, реалізація стратегії «русского мира», ... «від політики «м'якої сили» перейшли до банальної анексії, гібридної війни та швидко згаслого проєкту «Новоросії» (Kasianov 2017, 398).

Пам'ятання та ставлення про/до подій Другої світової війни відображає цінності, настрій, що переважають в тому чи іншому суспільстві, які представлені в особливостях реалізації різноманітних комеморативних практик. Угорщина, яка, як і ряд інших країн ЦСЄ, пройшла через доволі складні трансформації 90-х – поч. 2000-х рр. Через деякий час після приєднання до ЄС, в країні посиленились націоналістичні тенденції. Під час парламентських виборів 2014 р. 20,5% підтримки виборців здобула праворадикальна партія Йоббік (<https://static.valasztas.hu/dyn/pv14/szavossz/hu/orszlist.html>). Вибори 2018 р. не принесли такого успіху, але їх результати (13% підтримки виборців) дозволили отримати 27 депутатських мандатів та закріплення за партією статусу однієї з найбільш впливових в країні (Orban 2018).

Діючий прем'єр В. Орбан та політична сила, яку він презентує – партія Фідес, також належить до правого політичного спектру, що позначається на окремих рішеннях та заявах, які здійснюють ці політики, доволі часто провокуючи міжнародні скандали. Так було із закличками відносно створення угорської автономії на Закарпатті, критикою діяльності Дж. Сороса. Уряд В. Orbana змальовує його як ворога країни через фінансування ліберальних організацій в Угорщині, та звинувачує у «нав'язуванні» Брюсселю реалізації програм на підтримку мігрантів. У 2019 р. пройшли масові протести проти закриття в Будапешті Центральноєвропейського університету, ініційованого урядом.

На початку січня 2019 р. угорський уряд на своїй офіційній сторінці у Facebook розмістив повідомлення, в якому закликав вшанувати пам'ять героїв «Які боролися за Угорщину на Дону» у Другій світовій війні. Вітчизняне інтернет-видання «Європейська правда» розмістила на своїй сторінці переклад цього повідомлення: «Пам'ятаймо про звитягу наших дідів, про тих героїчних угорських солдат, які до останнього боролися за Угорщину на Дону» (Ugyad 2019). Йдеться про події січня 1943 року, коли II-га угорська армія (Угорщина була союзником нацистської Німеччини у Другій світовій війні), була розбита в наслідок Острогозько-Розсошанської операції радянських військ. Як зазначалось в повідомленні: «Угорщина втратила 120 тисяч героїських солдат, багато з яких потрапили в полон». Цей розгром став чи не найбільшою військовою поразкою Угорщини за всю історію (Ugyad 2019).

Під тиском керівництва Європейського Союзу В. Орбан та члени його уряду йдуть на поступки, які часто є ситуативними. Поєднання консервативної ідеології, орієнтованої на крайній націоналізм із популістською практикою дозволяє триматись при владі й мати стабільну підтримку електорату, але несе неприховані небезпеки для сучасної Угорщини, як і для її найближчих сусідів.

Місце Голокосту в національних нарративах та регіональних ландшафтах, з одного боку відображає прагнення стати частиною цивілізованої Європи (сучасна ситуація, характерна для країн Центрально-Східної Європи від початку 2000-х рр.), з іншого – певною мірою «привласнити» історію Голокосту та включити її до частини «своїх» страждань (історичний випадок «мирних радянських громадян», «жертв фашизму» максимально відображають такий підхід). Існує й третій варіант, який безпосередньо пов'язаний із попереднім – витіснити, «стерти» з пам'яті цю сторінку історії. Домінування такого підходу є підтвердженням вибудовування довкола конструкту «Великої вітчизняної війни» нової російської ідентичності, в якій, як і в концепції «радянської людини» особливе місце закріплене за етнічними «руськими». В цьому криється одна із причин непомічання, применшення трагедії Голокосту.

Ситуація із «привласненням» та трактуванням Голокосту не лише як трагедії єврейського народу, а як частини загальних страждань й жертв має місце і в Україні, що знайшло відображення у конфлікті довкола створення меморіального комплексу у Бабиному Ярі.

Росія так і не стала членом міжнародної організації «Таск Форс», яка спеціалізується на проведенні освітніх програм з історії Голокосту для викладачів. Також, в країні не вшановується на державному рівні Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту (27 січня). В Росії відсутні центри, організації, які б були осередками поширення знань про Голокост та збереження пам'яті про його жертви. Найбільшим місцем знищення євреїв під час війни на території Росії вважається Зміївська балка поблизу Ростова-на-Дону. Ще у 1975 р. тут було відкрито Меморіал жертвам нацизму, але до 2000-х років він цілком занепав. У 2011 р. на меморіалі було встановлено дошку із доволі симптоматичним написом: «11–12 серпня 1942 р. тут було знищено більше 27 тисяч мирних громадян Ростова-на-Дону та радянських військовополонених» (Voloshinova 2012). Однак у 2013 р., під тиском громадськості місцева влада прийняла рішення про зміну напису: «Тут, у Зміївській балці, в серпні 1942 р. гітлерівськими окупантами було знищено більше 27 тисяч мирних громадян Ростова-на-Дону та радянських військовополонених. Серед вбитих – представники багатьох національностей. Зміївська балка – найбільше на території Російської Федерації місце масового знищення фашистськими загарбниками євреїв під час Великої Вітчизняної війни» (Voloshinova 2012).

Специфіка пам'ятання та забування про події Другої світової війни на пострадянському просторі напряму пов'язується із формуванням від середини 60-х рр. міфу про Велику вітчизняну війну та перемогу над нацизмом, як ключовою подію ХХ ст. З базового радянського міфу він перетворився на не менш важливу складову антиукраїнської політики та пропаганди Російської федерації у боротьбі «проти фашизму та бандерівців», а також просуванню «руського мира» як особливого, відмінного від західного шляху розвитку.

Як зазначає Т. Журженко з колегами: «Антифашизм стає центральним елементом нової національної ідеї і двигуном масової національної мобілізації в теперішній Росії» (Zhurzenko et al. 2017). Автори дослідження переконливо доводять, що це нова наскрізна політика пам'яті, що розгортається від офіційних позицій ... до засобів масової

інформації, культурної продукції (фільми, п'єси, навіть опери) і академічного історіописання (Zhurzhenko et al. 2017). Залишимо за дужками «дослідження» відданих системі «літописців».

Зупинимось на розгляді російської кінопродукції останніх років. Оскільки кіно з часів Леніна в Росії залишається «найважливішим із усіх мистецтв», яке в умовах авторитарного путінського правління лише посилює закріплення за собою виконання ідеологічних функцій, щорічна поява типових «агіток» не можуть викликати особливого здивування. Від моменту анексії Криму та початку неоголошеної війни на Сході України, «доброю» традицією стала обов'язкова поява ура-патріотичного фільму до 9 травня. Так у 2015 р. в прокат вийшло три фільми, один з них ремейк на радянський фільм 70-х рр. «А зорі тут тихі», саме його було приурочено до дня Перемоги. У 2016 р. – два фільми, один з них присвячено старому радянському міфу, який і в самій Росії давно розвінчаний. Йдеться про фільм «28 панфіловців». Про рівень політизації питання й перетворення всього, що має відношення до «Великої вітчизняної війни» на варіант релігії й непорушної святині, свідчить той факт, що після публікації у 2015 р. доповіді директора Державного архіву Росії С. Мироненка, в якій наголошувалось, що історія про героїв-панфіловців є фантазією журналістів (що, до речі було відомо в Радянському Союзі ще з періоду перебудови), чиновника було звільнено з посади. На зйомки цього фільму (в якості пожертви) протягом доволі короткого часу було зібрано 3 млн руб, що відображає суспільні настрої та настанови, до формування яких активно долучились політики та пропагандисти всіх рівнів. Одночасно, це є додатковим підтвердженням того факту, що ВВВ й перемога в ній перетворилися на основу російської ідентичності (Chizhova).

«Подарунком» до 9 травня 2016 р. став фільм «72 години», режисерки К. Ангеліної. Як прокоментував фільм у відгуках один з глядачів : «чергова спроба обвинчати Афіни та Єрусалими нашої історії – комунізм та православ'я, сталінські репресії та Велику Вітчизняну війну на невизначеній патріотичній основі. .. Проводиться думка «як би несправедливо до тебе держава не була – залишайся їй вірним, а то буде гірше» (<https://www.kino-teatr.ru/kino/movie/ros/hud/111380/forum/>).

У наступному, 2017 р. в прокат вийшли чотири фільми, серед них ще одна російська агітка, присвячена анексії Криму. Цілком у відповідності із жанром пропаганди, фільм «Крим» режисера О. Піманова було відмічено нагородами Російського військово-історичного товариства. Названу структуру очолює міністр культури В. Медінський, а режисер фільму є керівником медіа-холдингу «Червона зірка». Фільм спонсорувався Міністерством оборони Росії, консультував міністр оборони С. Шойгу (Propagandystsky film).

У 2018 р. вийшло також три фільми, присвячених Другій світовій війні («Танки», режисер К. Дружинін, «Прощатися не будемо», режисер П. Дроздов, «Несокрушимий», режисер К. Максимов). Найбільш «плідним» щодо воєнної проблематики став 2019 р. Цілком у стилістиці картин про Другу світову, цього року з'явився і фільм, в центрі подій якого – сучасна війна на Сході України. Йдеться про «Донбас. Околиця» режисера Р. Давлетьянова, який був дуже неоднозначно прийнятий глядачами.

Окрім типово «популярних», масових фільмів із агітаційним підтекстом в останні роки в Росії з'явилась й серія авторський, артхаузних робіт, присвячених проблематиці Голокосту. Зрозуміло що інтелектуальне кіно не є масовим продуктом, безвідносно до країн та періодів. «Непопулярна» тематика ще більш звужує коло глядачів/споживачів такої продукції. Однак цей факт не позбавляє авторів окремих фільмів визнання в професійних колах. Так, режисер Костянтин Фам протягом 2012–2017 рр. створив серію короткометражних фільмів, які об'єднанні загальною назвою «Свідки». Ця трилогія складається із оригінальних новел, об'єднаних темою Голокосту: «Черевички» (у ролі діючих осіб тут лише взуття, яке проходить шлях, разом зі своїми власниками, від вітрини магазину до печей Аушвіцу). Друга частина – «Брут» (2016 р.), пронизлива історія про Голокост очима вівчарки та трансформації, які в нелюдських умовах відбувались не лише з людьми. Третя частина носить назву «Скрипка». Фільм мав успіх за межами Росії, й номінувався на різноманітних кінофестивалях. Показовим є той факт, що на російських сайтах, присвячених обговоренням сучасних фільмів про війну, про цю трилогію взагалі не згадується.

Проблематиці Голокосту присвячені і картини, які з'явилися у 2017 році, й пов'язані із творчістю відомих режисерів А. Кончаловського та П. Чухрая. Йдеться про артхаузний фільм «Рай» (А. Кончаловський), спільного з Німеччиною виробництва, та фільм П. Чухрая «Холодне танго». В останньому тема Голокосту представлена опосередковано, й сам фільм складно віднести до категорії інтелектуальних. Серію картин «не для всіх» про Голокост у 2019 р. продовжив фільм режисера А. Федорченка «Війна Ганни». Картина не фінансувалася з державного бюджету, й не мала підтримки Міністерства культури, на відміну від інших фільмів, присвячених війні. Будь-які фільми про війну є травматичними, однак ура-патріотичні варіанти сприймаються російськими глядачами, в коментарях на сайтах любителів кіно частою є фраза «ми чекали цей фільм». Щодо теми Голокосту, подібні коментарі відсутні. В сучасній Росії її намагаються обходити увагою, що переростає у «не пам'ятання».

У сфері історичної політики, окрім кіноіндустрії, ще одним важливим інструментом маніпуляцій є музеї. Конструкт Великої вітчизняної війни відіграє не менш важливу роль у збереженні авторитарного правління О. Лукашенка. У серпні 2014 р. в Мінську відбулось урочисте відкриття нового музею ВВВ. На відкритті був присутній В. Путін, й цей факт також мав наповнити подію символічним звучанням, й «працювати» на ідею спільної історії та спільного майбутнього. На сторінках різних видань відбулись дискусії інтелектуалів, присвячені цій події. Як зазначали учасники одного з таких зібрань, відомі білоруські соціологи та історики О. Ластовський, Л. Міхеєва, О. Браточкін, відкриття перетворилось на справжнє шоу, «єдиний великий «карнавал», який поєднував у собі ще й вечірній військовий парад та нічні народні гуляння» (Kriticheskiy vzglyad). Учасники дискусії наголосили, що в сучасній Білорусі конструкт ВВВ є виключно ідеологічним, й працює як «релігія пам'яті». На думку Л. Браточкіної, специфіка побудови експозиції, як і сам музей промовляє до відвідувачів ідеєю, що війна може або навіть повинна повторитись, якщо це «буде потрібно», але головне – перемагати (Kriticheskiy vzglyad).

В сучасних реаліях ми зіштовхуємось із новими формами війн – так званими «війнами ідентичностей». Вони перетворились на інструмент, який дозволяє політикам, що маніпулюють поняттями «історичної правди» та «історичної справедливості» мобілізувати власний електорат на боротьбу із «чужими» (уявними ворогами), не залишаючи їм права на збереження власної «іншості».

Підсумовуючи викладене у статті, зазначимо: через 75 років після свого закінчення, Друга світова війна залишається важливим елементом політичних практик та базою реалізації історичної політики як для демократичних, так і авторитарних систем, особливо це актуально для країн так званого пострадянського простору. Характерним в цілому для Європи, як і її Центрально-Східної частини є збереження стійкого інтересу до повоєнної історії, побудованої на спадщині Другої світової війни в різних її проявах, на чому наголосив в своєму дослідженні Т. Джадт (Judt 2005).

Кіноіндустрія, музейні експозиції, як і в радянські часи, містять помітні ідеологічні та пропагандистські посили, серед яких і визнання війни як методу протистояння уявним загрозам. Для путінської Росії проблематика Голокосту залишається дратівливою темою, яка продовжує перебувати на маргінесі переможних реляцій «країни, що перемогла фашизм». Тема патріотизму та загравання з національними почуттями (іноді на межі фолу) для правих політиків-популістів (приклад Угорщини) забезпечує ситуативну підтримку електорату, але несе далекосяжні проблеми міжнародного визнання та збереження членства у складі Європейського Союзу.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Assman A. 2012. Formy ta transformaciya kulturnoyi pam'yati [Forms and transformation of cultural memory]. K.: Nika Center, 440 s. (In Ukrainian).
- Ассман, А. 2012. Форми та трансформація культурної пам'яті. К.: Ніка-Центр, 440 с.
- Assman A. Dlinnaya ten proshlogo: memorialnaya kultura i istoricheskaya politika [Assman A. The long shadow of the past: memorial culture and historical politics]. URL: <http://www.nlobooks.ru/node/4345#sthash.KdGseEhL.dpufhttps://books.google.com.ua/books?id=dEmaBQAAQBAJ&pg=>

PP330&lpg=PP330&dq=травматически+места+памяти&source=bl&ots= (Date of the application 05.01.2021). (In Russian).

Ассман, А. Длинная тень прошлого: мемориальная культура и историческая политика. URL <http://www.nlobooks.ru/node/4345#sthash.KdGseEhL.dpufhttps://books.google.com.ua/books?id=dEmaBQAAQBAJ&pg=PP330&lpg=PP330&dq=травматически+места+памяти&source=bl&ots=> (Дата звернення 05.01.2021).

Assman Yan 2004. *Kulturnaya pamyat: Pismo, pamyat o proshlom i politicheskaya identichnost v vysokikh kulturakh drevnosti* [Cultural Memory: Writing, Memory of the Past and Political Identity in the High Cultures of Antiquity]. М.: Языки славянской культуры, 368 с. (In Russian).

Ассман, Ян 2004. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. М.: Языки славянской культуры, 368 с.

Chizhova L. U «Rosiyi ekranizovaly radyanskyj mif Drugoyi svitovoyi» [In Russia, filmed the Soviet myth of World War II]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28144286.html> (Date of the application 10.12.2020). (In Ukrainian).

Чижова, Л. «У Росії екранізували радянський міф Другої світової». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28144286.html> (Дата звернення 10.12.2020).

Judt T. 2005. *Postwar: A History of Europe Since 1945*. Penguin Books, 930 p.

Kasyanov G. V. 2018. *Past Continuous: Istorychna polityka 1980-x–2000-x: Ukrayina i susidy* [Historical Politics of the 1980s–2000s: Ukraine and Neighbors]. Kyiv: Antropos-Logos-Film, 420 с. (In Ukrainian).

Касьянов, Г. В. 2018. *Past Continuous: Історична політика 1980-х–2000-х: Україна і сусіди*. Київ: Антропос-Логос-Фільм. 420 с.

Khalbvaks M. 2005. *Kolektivnaya i istoricheskaya pamyat* [Collective and historical memory. Emergency ration]. *Neprikosnovennyy zapas*. No. 2–3, с. 8–27. (In Russian).

Хальбвакс, М. 2005. Коллективная и историческая память. *Неприкосновенный запас*, № 2–3, с. 8–27.

Khalbvaks M. 2007. *Sotsialnye ramki pamyati* [Social framework of memory]. М.: Novoe izdatelstvo, 348 p. (In Russian).

Хальбвакс, М. 2007. Социальные рамки памяти. Москва: Новое издательство, 348 с.

Kiridon A. M. 2016. *Geterotopiyi pam'yati: Teoretyko-metodologichni problemy studiyi pamyati*. [Heterotopias of memory: Theoretical and methodological problems of memory studio]. (In Ukrainian).

Киридон, А. М. 2016. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студії пам'яті. К.: Ніка-Центр, 320 с.

Kriticheskiy vzglyad na novyy muzey Velikoy Otechestvennoy voyny v Minske. [A critical look at the new museum of the Great Patriotic War in Minsk]. URL: https://neurope.eu/article/2014/08/25/kriticheskii_vzglyad_na_novyi_muzei_velikoi_otchestvennoi_voiny_v_minske (Date of the application 03.01.2021). (In Russian).

Критический взгляд на новый музей Великой Отечественной войны в Минске. URL: https://n-europe.eu/article/2014/08/25/kriticheskii_vzglyad_na_novyi_muzei_velikoi_otchestvennoi_voiny_v_minske (Дата звернення 03.01.2021).

Malinova O. Yu. 2015. *Aktualnoe proshloe: Simvolicheskaya politika vlastvuyushchey elity i dilemmy rossiyskoy identichnosti* [Actual Past: Symbolic Politics of the Ruling Elite and the Dilemmas of Russian Identity]. М.: Politicheskaya entsiklopediya, 207 p.

Малинова, О. Ю. 2015. Актуальное прошлое: Символическая политика властвующей элиты и дилеммы российской идентичности. М.: Политическая энциклопедия, 207 с.

Nagorna L. P. 2012. *Istorychna pamyat: teoriyi, dyskusiyi, refleksiyyi* [Historical memory: theories, discussions, reflections]. К.: ІРiЕНД ім. І. Кураса НАН Украйны, 328 с. (In Ukrainian).

Нагорна, Л. П. 2012. Історична пам'ять: теорії, дискусії, рефлексії. К., ІРiЕНД ім. І. Кураса НАН України, 328 с.

Nora P. 2005. *Vsemirnoe torzhestvo pamyati*. [World Remembrance Celebration]. URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.htiril> (Date of the application 26.12.2020). (In Russian).

Нора, П. 2005. Всемирное торжество памяти. URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.htiril> (Дата звернення 26.12.2020).

Orban nazav rezultaty parlamentskykh vyboriv v Uhorshchyni istorychnoiu peremohoiu. 2018 [Orbán called the results of the parliamentary elections in Hungary a historic victory]. URL: <https://www.dw.com/uka-43302484> (Date of the application 10.01.2021). (In Ukrainian).

Орбан назвав результати парламентських виборів в Угорщині історичною перемогою. URL: <https://www.dw.com/uka-43302484> (Дата звернення 10.01.2021).

Pelevin V. O. 2020. *Nepobedimoe solntse* [Invincible sun] М.: Eksmo. 704 p. (In Russian).

Пелевин, В. О. 2020. Непобедимое солнце. М.: Эксмо, 704 с.

Portnov A. V. 2010. *Uprazhneniya s istoriey po-ukrainski* [Exercises with history in Ukrainian]. М.: OGI; Polit.ru; Memorial. (In Russian).

Портнов, А. В. 2010. Упражнения с историей по-украински. М.: ОГИ; Полит.ру; Мемориал, 224 с.

Propagandystskyy film «Krym» nagorodyly za «zberezhennya istoriyi» [The propaganda film «Cream» was crowned for «saving history»]. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2017/11/19/7162614> (Date of the application 10.01.2021). (In Ukrainian).

Пропагандистський фільм «Крим» нагородили за «збереження історії». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/11/19/7162614/> (Дата звернення 10.01.2021).

Uryad Orbana vshanutav soldat, yaki razom z nacystamy «zaxyshhaly Ugorshhy na Donu». Subota, 12 sichnia 2019 r. [Orbán's government honors soldiers who, along with Nazis, «defended Hungary on the Don»]. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/01/12/7091466> (Date of the application 09.01.2021). (In Ukrainian).

«Уряд Орбана вшанував солдат, які разом з нацистами» захищали Угорщину на Дону». Субота, 12 січня 2019 р. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/01/12/7091466/> (Дата звернення 09.01.2021).

Vengerska V. O. 2017. Travmatychni misyca pamyati v landshaftax suchasnogo Zhytomyra [Traumatic places of memory in the landscapes of modern Zhytomyr]. *Radyanska povsyakdennist u kulturnij pam' yati suspilstva*. Zb. materialiv. Vinnytsya: Vinnyczkyj derzhavnyj pedagogichnyj universytet im. M. Kocubynskogo, s. 233–242. (In Ukrainian).

Венгерська, В. О. 2017. Травматичні місця пам'яті в ландшафтах сучасного Житомира. *Радянська повсякденність у культурній пам'яті суспільства*. Зб. матеріалів. Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, с. 233–242.

Vengerska V. O. 2017. Toponimichni ob'ekty v istorichnij polityci Ukrayiny ta Polshhi: misyca pam' yati chy zabuttya [Toponymic objects in the historical politics of Ukraine and Poland: places of memory or oblivion?]. *Intermarum: istoriya, polityka, kultura*, No. 4, s. 42–57. (In Ukrainian)

Венгерська, В. О. 2017. Топонімічні об'єкти в історичній політиці України та Польщі: місця пам'яті чи забуття? *Інтермарум: історія, політика, культура*, № 4, с. 42–57.

Voloshinova L. F. 2012. Istoriya i sovremennost Zmievskeyo balki. Donskoy vremennik. God 2013-y [History and modernity of the Zmievskaia Balka]. *Don. state publ. b-ka*. Rostov-on-Don. Issue 21, s. 212–214. URL: http://www.donvrem.dspl.ru/Files/article/m16/5/art.aspx?art_id=1242 (Date of the application 15.01.2021)

Волошинова, Л. Ф. История и современность Змиевской балки. Донской временник. Год 2013-й. *Дон. гос. публ. б-ка*. Ростов-на-Дону. Вып. 21. С. 212–214. URL: http://www.donvrem.dspl.ru/Files/article/m16/5/art.aspx?art_id=1242 (Дата звернення 15.01.2021).

Zashkilnyak L. O. 2006–2007. Istorychna pam' yat ta istoriografiya yak doslidnyczke pole dlya intelektualnoyi istoriyi [Historical memory and historiography as a research field for intellectual history]. *Ukrayina: kulturna spadshhyna, nacionalna svidomist, derzhavnist*. Issue 15, s. 855–862. (In Ukrainian).

Зашкільняк, Л. О. 2006–2007. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Зб. Вип. 15, с. 855–862.

Zhurzhenko T., Lyuyis S., Fedor Dzh. 2017. Vijna i pam' yat v Rosiyi, Ukrayini ta Bilorusi (skorochena adaptovana versiya peredmovy do zbirnyka *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*). Palgrave Macmillan. Originalnyj tekst rozmishheno u vilnomu dostupi. URL: uamoderna.com/demontazh-pamyati/memory-wars (Дата звернення 08.01.2021). (In Ukrainian).

Журженко, Т., Льюїс, С., Федор, Дж. 2017. Війна і пам'ять в Росії, Україні та Білорусі (скорочена адаптована версія передмови до збірника *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*). Palgrave Macmillan. Оригінальний текст розміщено у вільному доступі. URL: uamoderna.com/demontazh-pamyati/memory-wars.

Дата подання статті до редакції – 12 січня 2021 р.